

<https://doi.org/10.62837/2025.4.163>

BAXŞƏLİYEV NATAVAN RASİM QIZI

Azərbaycan Dillər Universiteti

İngilis dilinin qrammatikası kafedrası

natavanabbas@gmail.com

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ QRAMMATİK SİNONİMLƏRİN VƏ VARIANTLARIN TƏDQIQI

Açar sözlər *Sinonimlik, qrammatik sinonimlik, sintaktik sinonimlik, variantlar, qrammatik variantlar, dilçilik, kommunikasiya.*

Ключевые слова: *Синонимия, грамматическая синонимия, синтаксическая синонимия, варианты, грамматические варианты, лингвистика, коммуникация.*

Key words: *Synonymy, grammatical synonymy, syntactic synonymy, variants, grammatical variants, linguistics, communication*

Sinonimlik kimi, variantlılıq da dil sisteminin universal xüsusiyyətidir. Bu iki dil hadisəsi fərqli və biri digəri ilə kəsişməyən hadisələrdir. İnvariantlılıq problemi ilk dəfə dilin birtərəfli (unilateral) vahidlərinə - fonemlərə münasibətdə tətbiq edilmişdir. Fonetik-fonoloji səviyyənin vahidlərinin variativləşməsi funksiyasına görə vahid fonemdə birləşən səslərin fiziki fərqliliyi baxımından nəzərdən keçirilmişdir. Məhz bu səbəbdən sinonimlik hadisəsi ilə variativliyin əlaqəsindən danışmadan əvvəl, variativlik məsələsinə nəzər salmaq məqsədəuyğundur.

Məlum olduğu kimi, dil sisteminə baş verən dəyişikliklər bütün dillərə xas təbii prosesdir. Digər mühüm dil hadisələri kimi variativlik də dilin bütün səviyyələrində özünü mütləq şəkildə göstərir. Reallaşmada dil vahidləri dilin müxtəlif səviyyələrində müxtəlif variantlarda reallaşır. F.Y.Veysəllinin fikrincə, “*dilin müxtəlif səviyyələrində öz təcəssümünü tapan variativlik eyni zamanda dil sisteminin obyektiv immanent xüsusiyyətidir*” [3, s.17].

Dilin ikitərəfli vahidləri onlara xas semantik məzmunla xarakterizə olunur ki, bu da həmin vahidlərin variativləşməsinə fonemlərin variativləşməsi problemindən prinsipial şəkildə fərqləndirir. Dilçiliyə o da məlumdur ki, ikitərəfli dil vahidlərinin variativləşməsinə münasibətdə xüsusi nəzəri mənbələrdə ortaq fikir mövcud deyildir. Bəzi dilçilər variativliyi dil vahidlərinin məna tərəfi ilə deyil, yalnız formal strukturu ilə əlaqələndirirlər, digərləri isə vacib və qeyri-vacib variant və dubletlərin fərqləndirilməsini təklif edirlər. E.V.Qulqa və E.İ.Şendelsin fikrincə, “*vacib variantlar dil sahəsində ikincidərəcəli əlamətlərin dəyişməsi nəticəsində yaranır*” [4, s.18]. Vacib variantların fərqliliklərinə onların üslubi-emosional çalarları aid edilir, lakin bu fərqlər həm də dil vahidləri arasında sinonimlik münasibətlərinin təyin olunmasında

ayırd edilir ki, bu da sintaktik səviyyədə sinonimlər və variantlar arasında fərqlilikdə dəqiq əsaslandırmanın olmamasından xəbər verir.

Vacib və qeyri-vacib variantlar arasındakı fərq ikitərəfli dil vahidlərinin ikitərəfli – formal və semantik variativləşməsi ilə bağlıdır və semantik variativləşmə, öz növbəsində, ifadə planının eyniliyində məzmun planının fərqliliyinə, formal variativləşmə isə məzmun planının eyniliyində ifadə planının fərqliliyinə əsaslanır. Sinonimlik və variativliyin fərqləndirilməsində mühüm məqam formal variativləşmənin semantik variativləşmə ilə üst-üstə düşməməsidir. Variantlılıq münasibətində olan dil vahidləri formal strukturda yalnız qismən dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Bu formal dəyişikliklər həmin vahidin əsas linqvistik dəyərinin dəyişməsi ilə əlaqəli deyildir. Sərbəst variativləşmə münasibətində olan variant formaları biri digəri ilə müqayisədə əlavə informasiya daşımır (danışanın sosial, milli, yaş, peşə mənsubiyyəti haqqında). Variantlardan fərqli olaraq, sinonimlər bu cür informasiyanın daşıyıcılarıdır.

Ünsiyyət zamanı dilin ən mühüm keyfiyyətlərindən biri kimi bir dil vasitəsindən digər dil vasitəsinə keçə bilmək götürülür ki, bu da danışana öz fikirlərini müstəqil şəkildə ifadə etməklə yanaşı, bu prosesi müxtəlif vasitələrin köməyi ilə həyata keçirmək imkanı verir.

Vahid bir fikrin fərqli yollarla və ya müxtəlif dil vasitələrindən istifadə edilərək ifadə edilməsi *perifraz*, (*fərqli üsullar və ya vasitələrlə ifadə etmə*) adlanır. Variantlar ünsiyyət prosesinin fərqli səviyyələrində aşkara çıxır. Məsələn,

“qabları yumaq – qavları yumaq”; “toyuq – töyux”; “qırıq – qırış” və s.

İngilis dilində də varianta müxtəlif dil səviyyələrində rast gəlmək olur, məsələn, “*The cat’s eyes*” – “*the eyes of the cat*”; “*The novels of Dickens*” – “*Dickens’ novels*” – “*Dickens’s novels*”.

Dilin səviyyələri daxilində fərqli dil variantlarına rast gəlinir. Məsələn,

1) eyni mənanın ifadə vasitəsi və ya variantı hesab edilən leksik sinonimlər. Məsələn, Azərbaycan dilində: “*oxumaq – təhsil almaq*”; “*kiçik – balaca – xırda – qısa*” və s. İngilis dilində: “*to teach – to educate – to give knowledge*”; “*small – little – tiny – short*”;

2) eyniköklü sözlər. Məsələn, “*alma – alqı*”; “*satma – satış*”; “*selling – sale*”;

3) sinonimik sintaktik konstruksiyalar və ya tərkiblər. Məsələn, Azərbaycan dilində: “*Evdən çıxarkən, o, bütün əşyalarını götürdü // Evdən çıxanda, o, bütün əşyalarını götürdü // Evdən çıxan zaman, o, bütün əşyalarını götürdü*”. İngilis dilində: “*While leaving the house, he took all his things // On leaving the house, he took all his things*”;

4) budaq cümlələr. Məsələn, Azərbaycan dilində: “*Baxmayaraq ki, o, ev almışdı, o, evi təmir edə bilmirdi // o, ev alsa da (belə), evi təmir edə bilmirdi*”. İngilis dilində: “*Though (although) he was tired, he continued working // Tired as he was, he continued working*”.

Sözlər və ifadələrin sinonim münasibətində çıxış etməsi daha çox sinonimik qrup yaradan vahidlərin məzmunundakı fərqli semlərlə bağlıdır. Məsələn:

Azərbaycan dilində: *“yağış artır, güclənir, lakin böyümür; problemlər artır, lakin genişlənmir”*; *“zibil atmaq/tullamaq/yerə tökmək, lakin zibili yerə vurmaq mümkün deyildir”* və s.

İngilis dilində: *“a tall boy / a high building” (mountain); “a small box / a short man”*.

Variantlar sinonimlərdən fərqli olaraq mənalara bir-birindən seçilməyən dil vahidləridir. Başqa sözlə desək, eyni mahiyyətə, məzmunla malik olan dil vahidləri fonetik quruluş baxımından fərqləndikdə variantlar yaranır.

Sosial və linqvistik prizmadan yanaşdıqda variativliyin meydana çıxması diqqət çəkən bir məsələdir, çünki müxtəlif dil variantları aşağıdakılardan asılı olaraq işlənilə bilər.

a) müxtəlif sosial təbəqələrə aid olan dil istifadəçiləri;

b) kommunikasiya zamanı yaranan fərqliliklər, eyni fikri müxtəlif şəkildə ifadə etmə istəyi.

Yəni qrammatik variantlar nitq vərdisləri, dialektal xüsusiyyətlər və fonetik fərqlərlə bağlı yaranır. Məsələn, Azərbaycan dilində: *“O, gələcək, / O, gələcəkdir. Bu məsələ qəlizdir. / Qəlizdir bu məsələ (inversiya)”*. İngilis dilində: *“learnt (britaniya ingilis dili), / learned (amerika ingilis dili). Want to sleep? / Do you want to sleep? I really love this flower. / This flower I really love. Because it was hot, I opened the window, / I opened the window, because it was hot”*.

Variativlik dilin bütün səviyyələrinin - fonoloji, morfoloji, leksik, sintaktik vahidlərinə xas immanent xüsusiyyətdir. Variativlik dil vahidlərinə xas xüsusiyyətdir və hər hansı bir dil vahidi dəyişikliyə məruz qalsa da, onun mahiyyəti, məzmunu dəyişmir. Müasir Azərbaycan diliçiliyində fonologiya sahəsində variativliyə dair xeyli tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq, bu sahədə bəzi məsələlər ya öz həllini tapmayıb, ya da onların yenidən tədqiq olunmasına ehtiyac duyulur.

Variativliklə bağlı tədqiqatlar arasında F.Y.Veysəllinin əsərləri xüsusi çəkiyə malikdir. Dil vahidlərinin danışmada variativləşməsinin başlıca səbəblərini F.Y.Veysəlli belə izah edir: *“Dilin müxtəlif səviyyələrinin vahidlərinin variativliyi sistem daxili qanunlara tabedir və dildaxili qaydalarla tənzimlənir. Bu halda söhbət mövqe, kombinasiya və distribusiyaya ilə şərtlənən srukturdaxili variativlikdən gedir. Strukturdaxili variativlik ssiolinqvistik amillərlə şərtlənən variativliyə qarşı qoyulur”* [3, s.73].

Variativlik dil vahidinin sadəcə dəyişməsinə deyil, yeni mahiyyətin yaranmasına gətirib çıxarmayan dəyişməsidir. Variativlik dəyişkənlik və sabitlik tələb edir, başqa sözlə, o, dəyişkənlik və sabitliyin vəhdətini təmsil edir. Variativlik dilin təkamül prosesinin obyektiv nəticəsidir, canlı dilin əvəzsiz xassəsidir. Dil vahidlərinin funksional sisteminin imkan verdiyi və onların işlənmə konteksti ilə

şərtlənmiş dəyişməsi olan variativlik təbii dilin bütün səviyyələrinə xas obyektiv immanent keyfiyyətdir.

K.M.Abdullayev invariant-variant münasibətlərini araşdırarkən qeyd edir ki, *“hər bir variantda deyilənlərin nəticəsində, bir tərəfdən, invariant mahiyyətini, invariant əlamətini, digər tərəfdən, spesifik variant mahiyyətini qeyd etmək olar. Variantın variant mahiyyətini situasiyanın tipi, adresatın spesifikliyi və lokallaşmanın digər elementləri kimi faktorlar şərtləndirir”* [1, s.211].

Variantda invarianta məxsus ümumi xüsusiyyətlərlə yanaşı, həm də variantın məhz özünə aid olan fəqli cəhətlər də vardır. R.M.Həsənovanın qeydinə görə, *“hər bir dildə söz əsas struktur-semantik vahiddir və variativlik dildə sözün mövcud üç aspektini əhatə edir: 1) fonetik aspekt; 2) morfoloji aspekt; 3) semantik aspekt”* [2, s.33].

Variativlikdən danışdıqda, məzmunun tam eyniliyi, yəni sözün mənasını dəyişdirmədən formasının dəyişməsi və ya dil vahidinin strukturunun fərqlənməsi nəzərdə tutulur. Dil sisteminin ümumi cəhətlərinin, daxili keyfiyyətlərinin açılmasında variativlik məsələsi özünəməxsus yer tutur. Variantlar fərqli dil səviyyələrində özünü büruzə verir və onun dildə işlənməsi araşdırılan dillərin özünəməxsus cəhətlərindən asılıdır. Sinonimlərlə variantların fərqləndirilməsi müasir variatologiyanın mühüm məsələlərindən biridir. L.V.Kropotova mətnlər üzrə variant və sinonim təzahürlərinin distribusiyası ilə onların sonrakı hipotetik üslubi şərhinin müqayisəsi əsasında sinonimlik və variantlığın fərqləndirilməsinin əsas meyarlarının icmalını vermişdir. L.V. Kropotovanın fikrincə, *“dil vahidlərinin semantik variativliyi dedikdə, məzmun planında fərqlilik, ifadə planında oxşarlıq, formal variativlik dedikdə isə ifadə planında fərqlilik, məzmun planında oxşarlıq nəzərdə tutulur”* [6, s.161].

Variantlar sintaktik dil səviyyəsində kifayət qədər araşdırılmamışdır. Sintaktik vahidlərin semantik və sintaktik keyfiyyətlərlə əhatə olunması variantların sintaktik səviyyədə tədqiq edilməsində bəzən problemlər yaradır. Sintaktik vahidlərin sinonimliyi – variativliyi ilə bağlı xeyli sayda nəzəri fikirlər mövcuddur. Dilçilər arasında bu məsələ ilə əlaqədar fərqli yanaşmalar vardır və bu fərqli baxışlar özünü, R.M.Həsənovanın da yazdığı kimi, ilk növbədə, “variant-invariant” məsələsinin izahında göstərir [2, s.33].

Dilçiliyin leksikologiya bölməsində öyrənilməsinə baxmayaraq, sinonimlik qrammatikanın da tədqiqat obyektinə çevrilmiş dil hadisələrindən biri hesab edilir.

Dilçilikdə qrammatik sinonimlik anlayışını ilk dəfə A.M.Peşkovski işlətməmişdir. Qrammatik sinonimliyi geniş mənada qəbul edən müəllif onu *“qrammatik mənasına görə bir-birinə oxşar olan sözlər və söz birləşmələrinin mənası”* [7, s.78] kimi şərh etmişdir. Onu da xatırlatmaq istərdik ki, sovet dilçiliyində A.M.Peşkovskinin yaradıcılığından başlayaraq sinonimliyə binar hadisə

kimi baxılmağa başlanmışdır, yəni sinonim məzmun və ifadə planları baxımından öyrənilən ikitərəfli dil vahidi kimi müəyyən edilmişdir [7].

Sintaktik modellərin qrammatik xüsusiyyətlərinə və yerinə yetirdiyi funksiyalara görə yaxınlığı qrammatik variantlarla qrammatik sinonimlərin əsas cəhətidir. Dilçilikdə bəzi mütəxəssislər sintaktik səviyyədə yaranan sinonimləri bəzən sintaktik variant, digər dilçilər isə sintaktik səviyyədə yaranan variantları sinonimlər hesab edirlər. Dilçilər arasında sintaktik sinonimlər və sintaktik variantlarla bağlı fikir ayrılığının əsasında duran başlıca amil araşdırılan dil vahidlərinin formal baxımdan fərqli və məna baxımından uyğun olmasıdır. Mənaca bir-birinə oxşar fərqli sintaktik konstruksiyalar və ya formalar qrammatik və ya sintaktik sinonimlər hesab olunur və bu modellər oxşar mənalara malik olsa da, əsla eynilik kəsb etmir. Onlar arasındakı fərqlilik yalnız bu konstruksiyaların müxtəlif quruluşlu olması ilə bitmir, eyni zamanda, ötürülən informasiyanın xüsusiyyətində və nə dərəcədə əhatəli olmasında da aşkara çıxır. Başqa sözlə, qrammatik sinonimlərdə oxşar qrammatik məna müxtəlif formada ifadə edilə bilər.

Sintaktik sinonimləri təyin etməyin beş əsas meyarı fərqləndirilir:

1. Sintaktik modellərin mənanı saxlamaqla asanlıqla əvəzlənə bilməsi;
2. Müxtəlif sintaktik modellərlə verilmiş mənanın eyniliyi;
3. Sintaktik modellərlə ifadə edilmiş qrammatik mənalara adekvatlığı və eyni funksiya daşması;
4. Modellərin struktur sırasının ümumiliyi;
5. Kifayət qədər çox sözü əhatə etmək.

Məsələn, ingilis dilində nümunələrə baxaq.

a) Cərdin tərkibi - şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə. Məsələn,

He will not participate in the meeting without me being supported. // He will not participate in the meeting if I am not supported. 'Əgər məni dəstəkləməsələr, o, bu görüşdə iştirak etməyəcək'.

b) Müstəqil nominativ feili sifət tərkibi - şərt budaq cümləsi. Məsələn,

Financial budget permitting, the project will be implemented. // If the financial budget permits, the project will be implemented. 'Büdcə imkan verərsə, layihə həyata keçiriləcəkdir'.

Azərbaycan dilində nümunələrə nəzər salaq.

"... nə qədər yaxından bələd oluram onların xasiyyətinə, bir o qədər də əmin oluram ki, bu iş alınmaz" // "... onların xasiyyətinə yaxından bələd olduqca bu işin alınmayacağına bir o qədər əmin oluram" cümlələrinə nəzər salaq.

Burada bir cümlə daxilində kəmiyyət və tamamlıq budaq cümlələri müvafiq olaraq tərkiblərlə əvəzlənir, yəni onlar bir-birinə qrammatik sinonim olur.

Sintaktik sinonimlərdən fərqli olaraq, sintaktik variantların özəyini qrammatik konstruksiyanın tərkibindəki sözləri nəzərə almadan məhz variantlar özləri təşkil edir. İ.M.Jilinin fikrincə, *"sintaktik variantlardan danışarkən yalnız bu vahidlərin sintaktik*

səviyyəyə aid olması deyil, eyni zamanda, məna eyniliyi, yəni semantik bərabərlik də xüsusi nəzərə alınmalıdır” [5, s.43].

Sintaktik strukturların sinonimliyi sintaktik variantlıq məsələsi ilə əlaqəlidir, lakin onlar bir-birindən fərqlənir. Sintaktik variantlarda mənalar tam eynilik təşkil edir. Sintaktik sinonimlər leksik tərkib baxımından yaxın olduğundan, aşağıda verilmiş söz birləşmələri sintaktik variant olsa da sintaktik səviyyədə yaranan sinonimliyin əlamətinə malikdir. Məsələn,

“divarı rəngləmək – divarı boyamaq”;

“gül dərmək – gül yığmaq”;

“çətinlikdən xilas olmaq – çətinlikdən qurtulmaq”;

“ev yığışdırmaq – ev təmizləmək”.

Sintaktik sinonimlikdən danışdıqda, dildə sintaktik modellər arasında müəyyən qrammatik əlaqənin olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Bu növ oxşar və ya bərabərsəviyyəli sintaktik modellər dildə sintaktik sinonimlər qrupunu yaradır.

Dilçiliyə gətirilmiş hər iki termin – variantlar və sintaktik sinonimlər arasında fərqlərin müəyyənləşdirilməsi baxımından mütəxəssislərin nəzər nöqtələrinə də diqqət yetirmək vacibdir. E.İ.Şendels variantlar və qrammatik sinonimlərin fərqlərini belə göstərmişdir: *“... qrammatik sinonimliyə semantik və struktur baxımından bir-birindən fərqli sintaktik konstruksiya daxildir. Onların mənasındakı fərq daima sistemli göstəricilərlə əhatələnən qrammatik mənalar sisteminə aiddir. Sintaktik strukturların mənası bir-birinə oxşardır, amma bu modellər heç vaxt eyni olmur. Variant isə modelin daxilində baş verən dəyişikliklər olub, onu başqa bir modelə çevirmir. Variantlar sinonimlərdən fərqlənir, çünki variantlar ya semantik baxımdan tam eyni olur, ya da onların mənalarındakı fərqlər qrammatik mənaların sistemini pozmur*” [9, s.13].

Beləliklə, qrammatik sinonim dedikdə, mənaca bir-birinə yaxın, lakin üst-üstə düşməyən sintaktik konstruksiya nəzərdə tutulur. Variant modelləri dedikdə isə, başqa modelə çevrilmədən modelin daxilində baş verən dəyişikliklər nəzərdə tutulur.

E.İ.Şendelsə görə, *“bir model daxilində onun yeni bir modelə çevrilməsinə səbəb olmayan dəyişmələr sintaktik variantdır*” [8, s.12]. Müəllif həm yeni struktur, həm də variantın eyni qrammatik vasitələrin köməyiylə yaranması fikrini müdafiə edir və variativliyi belə qiymətləndirir: *“yeni yaranan konstruksiya kimi, variantlar da oxşar qrammatik vasitələrin iştirakı ilə yaranır. Həm kommunikativ, həm də sintaktik vahid olan cümlənin variantları eyni funksiyaya malik olsa da, müxtəlif formaya malik olur. Variativlik sintaksisin üç cəhəti əsasında, yəni onun struktur, məna və kommunikativ aspektləri əsasında meydana çıxır*” [8, s.12]

Variantlar və yeni konstruksiya vahid qrammatik vasitələrin iştirakı ilə formalaşdığını iddia edən E.İ.Şendelsə görə, *“əsas xüsusiyyətlərin dəyişməsi mütləq qrammatik məna sisteminə fərqliliklərə səbəb olmalıdır ki, bu proses də nəticədə strukturun tamlığının pozulub yoxa çıxması ilə bitir. Modelin zəruri xüsusiyyətlərinə*

malik olan və digər variantlar arasında üstünlük təşkil edən struktur yarana bilir. Eyni keyfiyyətə malik variantlara da rast gəlmək mümkündür” [8, s.20].

Qrammatik səviyyədə sinonimlər və qrammatik variantlar üçün oxşar əlamətlərdən biri onların hər ikisinin eyni dil səviyyəsində aşkar edilməsidir.

Linqvistik müstəvidə sintaktik sinonimlik hadisəsinə dair fərqli baxışlarla yanaşı, ümumi fikirlərə də rast gəlmək mümkündür. Qrammatik sinonimlik hadisəsinə tədqiq edən dilçilər sintaktik strukturların sinonimlik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırarkən fonetik struktur və məna xüsusiyyətlərini başlıca cəhət kimi qəbul edirlər. Sintaktik modellərin tərkibindəki sözlərin eyni və ya oxşar olması, bu konstruksiyaların qrammatik mənasının ümumi olması, bu modellərin müxtəlifstrukturlu olması dilçilərin etiraf etdikləri ümumi fikirlərdir.

Dilçiliyin nəzəri məsələlərinə aid mənbələrdə sintaktik variantların mənasının izahında oxşar fikirlər də vardır. Əksər mənbələrdə məna eyniliyi, forma müxtəlifliyi ön plandadır. Sinonimik və variativ vahidlər arasında bir neçə əlamətə görə fərq qoymaq olar. Sinonimik əlamətlərə aşağıdakılar aiddir:

- 1) yaxın mənalı, lakin semantik və üslubi cəhətdən fərqli vahidlər;
- 2) əksər kontekstlərdə qarşılıqlı əvəzlənə bilən vahidlər;
- 3) digər sözlərlə fərqli birləşmə xüsusiyyətinə malik vahidlər.

Variantların əlamətləri isə aşağıdakılardır:

- 1) semantik, üslubi cəhətdən və birləşmə baxımından eyni olan vahidlər;
- 2) bütün kontekstlərdə qarşılıqlı əvəzlənə bilən vahidlər;

Başqa sözlə, variantlar dedikdə, eyni mənaya malik olan dil işarələrinin zəhəri görünüşcə, formaca uyğunsuzluğu başa düşülür [5, s.43].

Burada frazeoloji evfemizmlərdə də sinonimlik və variativlik məsələsinə nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur. Frazeoloji evfemizmlərin sinonimliyi frazeoloji evfemizmlərin variantlığından fərqlənir. Frazeoloji evfemizmlərdə sinonimlər variantlardan fərqli olaraq, obrazlı olmayan frazeoloji evfemizmlərdən də yarana bilər. Frazeoloji evfemizmlərin variantlarını bütün kontekstlərdə bir-biri ilə əvəz etmək mümkündür. Bu cəhət frazeoloji evfemizmlərin sinonimliyində vacib şərt deyildir. Frazeoloji evfemizmlərin sinonimləri strukturuna görə bir-birindən tam fərqlənir, frazeoloji evfemizmlərin variantlarında isə buna nadir hallarda rast gəlinir.

Sinonimlik və variativlik bir-birinə yaxın dil hadisələridir. Frazeoloji evfemizmlərdə sinonimlik və variativlik yalnız bir dil çərçivəsində qalmır, çünki hər hansı bir frazeoloji evfemizmin digər variant və sinonimləri həm eyni bir dildə, həm də bir neçə dildə mövcud ola bilər. Məsələn,

“*Make a clean breast*” – “*to confess*” - (etiraf etmək, ürəyini boşaltmaq) mənasında işlədilir. Bu ifadə qədim fransız dilində də işlədilmişdir. Lakin, “*to come clean*” ingilis dilinin Amerika variantında istifadə olunan eynimənalı bir evfemizmdir. Azərbaycan dilində bu ifadə “*ürəyini boşaltmaq, doğru yola gəlmək*” kimi işlədilir.

“Your best way is to make a clean breast of the facts” – I answered” [10, s.48] – (Sənin ən yaxşı seçimin faktları etiraf etməyindir, - mən cavab verdim);

“I will do my best to get the lawers to “come clean”, but if they will not tell you, I can’t imagine their telling me” [11, s.83] – (Mən əlimdən gələni edəcəm ki, hüquqşünaslar həqiqətləri etiraf etsinlər (ürəklərini boşaltsınlar, doğru yola gəlsinlər), lakin əgər onlar sənə deməsələr, onların mənə demələrini təsəvvür edə bilmirəm (ağımdan belə keçirə bilmirəm)).

Beləliklə, əlamət və səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirdikdən sonra deyə bilərik ki, sintaktik (qrammatik) sinonimlərin təşkil olunduğu sözlər oxşar və ya mənaca bir-birinə yaxın olur, sintaktik səviyyədə yaranan sinonimlər funksional baxımdan eyni, lakin müxtəlif struktura malik olur və bir-birini əvəz edə bilər, yəni onlar bir-birindən fərqli strukturlara malik olsalar da, ümumi qrammatik mənə kəsb edən sintaktik modellərdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / K.M.Abdullayev. – Bakı: MTM İnnovation nəşriyyatı, – 2016. – 359 s.
2. Həsənova, R.M. Müxtəlif sistemli dillərdə güzəşt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin variativliyi: (ingilis və Azərbaycan dilləri materialları əsasında): /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, ADU, 2017. – 156 s.
3. Вейсалов (Вейсялли), Ф.Я. Проблема вариативности языковых единиц. /Segment və supersegment vahidlərin variativliyinin fonetik təsviri / Ф.Я.Вейсялли. – Bakı: Nurlan, – 1990. – с. 13-17.
4. Гулыга, Е.В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В.Гулыга, Е.И. Шендельс. -Москва : Просвещение, 1969. 184 с.
5. Жилин, И.М. Использование синонимии и вариативности языковых единиц при переводе /Тетради переводчика/ И.М.Жилин; под ред. Л.С.Бархударова / – Москва: Наука, –1984. – с. 42-43.
6. Кропотова, Л. В. Проблема разграничения синонимии и вариантности // – Тамбов: Изд-во Грамота, Филологические науки. Вопросы теории и практики, – 2009. № 2 (4), – с. 157-161.
7. Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд.8., доп. / А.М.Пешковский. – Москва: Языки славянской культуры, –2001. – 544 с.
8. Шендельс, Е.И. Грамматическая синонимия (на базе морфологии глагола в современном немецком языке): /автореф. дисс. доктора филол. наук/ – Москва: Наука, 1964. – 77 с.
9. Шендельс, Е.И. Синтаксические варианты. // – Москва: Наука, Филологические науки, – 1962. №1, – с.8-18.

10. Doyle, C. The Adventure of the Speckled Band / C.Doyle. – Moscow: Visshaya shkola, – 1988. – 94 p.
11. Galsworthy, J. “Passers-By” – second Interlude of A Modern Comedy / J.Galsworthy. – Moscow: Visshaya shkola, – 1983. – 172 p.

Baxşəliyeva Natavan Rasim qızı

**İngilis və Azərbaycan dillərində qrammatik
sinonimlərin və variantların tədqiqi.**

Xülasə

Məqalə ingilis və Azərbaycan dillərində qrammatik sinonimlik və qrammatik variantlara həsr olunmuşdur. Məqalədə variantlarla sinonimlərin dildə işlənməsi, oxşar və fərqli xüsusiyyətləri təhlil olunmuşdur. Sintaktik modellərin qrammatik xüsusiyyətlərinə və yerinə yetirdiyi funksiyalara görə yaxınlığı qrammatik variantlarla qrammatik sinonimlərin əsas cəhətidir. Qrammatik səviyyədə sinonimlər və qrammatik variantlar üçün oxşar əlamətlərdən biri də onların hər ikisinin eyni dil səviyyəsində aşkar edilməsidir.

Variantlar sinonimlərdən fərqli olaraq mənaları bir-birindən seçilməyən dil vahidləridir. Başqa sözlə desək, eyni mahiyyətə, məzmunu malik olan dil vahidləri fonetik quruluş baxımından fərqləndikdə variantlar yaranır.

Mənaca bir-birinə oxşar fərqli sintaktik konstruksiya və ya formalar qrammatik və ya sintaktik sinonimlər hesab olunur və bu modellər oxşar mənalara malik olsa da, əsla eynilik kəsb etmir. Onlar arasındakı fərqlilik yalnız bu konstruksiya və formaların müxtəlif quruluşlu olması ilə bitmir, eyni zamanda, ötürülən informasiyanın xüsusiyyətində və nə dərəcədə əhatəli olmasında da aşkara çıxır. Başqa sözlə, qrammatik sinonimlərdə oxşar qrammatik məna müxtəlif formada ifadə edilə bilər. Beləliklə, qrammatik sinonim və variantlar fərqli dil hadisələridir və onları fərqləndirmək mümkündür.

BAKSHALIYEVA NATAVAN RASIM
STUDY OF GRAMMATICAL SYNONYMS AND VARIANTS IN ENGLISH
AND AZERBAIJAN LANGUAGES.

SUMMARY

The article is dedicated to grammatical synonymy and grammatical variants in English and Azerbaijani languages. The article analyzes the use of variants and synonyms in the language, their similar and differing features. The similarity of syntactic models in terms of grammatical features and functions performed is the main feature of grammatical variants and grammatical synonyms. One of the similar features for synonyms and grammatical variants at the grammatical level is that they are both found at the same language level.

Variants, unlike synonyms, are linguistic units whose meanings are indistinguishable from each other. In other words, variants emerge when linguistic units with the same essence and content differ in terms of phonetic structure.

Different syntactic constructions or forms that are similar in meaning are considered grammatical or syntactic synonyms, and although these models have similar meanings, they are never identical. The difference between them is not only demonstrated through the structural difference of these constructions, but also through the nature and extent of the information transmitted. In other words, in grammatical synonyms, a similar grammatical meaning can be expressed in different forms. Thus, grammatical synonyms and variants are different linguistic phenomena and it is possible to distinguish them.

ИЗУЧЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ СИНОНИМОВ И ВАРИАНТОВ В АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена грамматической синонимии и грамматическим вариантам в английском и азербайджанском языках. В статье анализируется использование вариантов и синонимов в языке, их похожие и различающиеся черты. Сходство синтаксических моделей по грамматическим признакам и выполняемым функциям является основной чертой грамматических вариантов и грамматических синонимов. Одной из схожих черт для синонимов и грамматических вариантов на грамматическом уровне является то, что они оба встречаются на одном и том же языковом уровне. Варианты, в отличие от синонимов, являются языковыми единицами, значения которых неотличимы друг от друга. Другими словами, варианты возникают, когда языковые единицы с одинаковой сущностью и содержанием различаются по фонетической структуре. Различные синтаксические конструкции или формы, которые близки по значению, считаются грамматическими или синтаксическими синонимами, и хотя эти модели имеют схожие значения, они никогда не бывают идентичными. Разница между ними заключается не только в разной структуре этих конструкций, но и в характере и объеме передаваемой информации. Другими словами, в грамматических синонимах схожее грамматическое значение может быть выражено в разных формах. Таким образом, грамматические синонимы и варианты — это разные языковые явления, и их можно различать.

Rəyçi. f.e.d., dos. L.M.Cəfərova